

УДК 398.1(=161.3):316.6:291.33:133.4:811.161.3

Дмитро КАНАПЛЯНИКАВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4957-1619>

ВКЛЮЧЕННЯ В КОНЦЕПТ ЛЮДИНИ БІЛОРУСАМИ МІФОЛОГІЧНИХ ПЕРСОНАЖІВ: «НЕВИДИМИ ХАЗЯЇНИ» АБО ЕЛЬФИ БІЛОРУСИ

Дослідження присвячене традиційному розумінні білорусами особистості людини. Автор досліджує білоруські міфи та ритуали, оповідання та думки інформаторів, пов'язані з «невидимими людьми», «невидимими хазяїнами», «хазяїнами домовими, лісовими, польовими, водяними». Білоруські уявлення про «невидимих людей» складають разом з західноєвропейськими міфами про ельфів і фейрі європейський ареал уявлень про «невидимих людей». Згідно з розповідями про ці істоти, вони мають людську сутність, підтримують між собою, а також з людьми господарські і соціальні зв'язки. Особливістю східної частини цього ареалу, до якого входять білоруси, є зафіксована наявність ритуалів і жерців цього культу. Світоглядно підставою цього культу є традиційне розумінні білорусами особи — це така розумна істота, яка підтримує різні соціальні зв'язки і має невластиві з точки зору природничих наук особливості: може впливати різними надприродними способами на інших і має властивість метаморфози, а саме зміни свого фізичного (невидимість) і біологічного (людина-тварина) станів.

Ключові слова: невидимі люди, ельфи, фейрі, особа, особовість людини, європейська міфологія, білоруська міфологія, духи-господарі, європейське язичництво.

© Д. КАНАПЛЯНИКАВ, 2018

У сучасній антропології вважається, що людина є соціальним явищем. Виходячи з когнітивного підходу, при дослідженні міфологічних уявлень виявляється, що в цю соціальну мережу потрапляють не тільки реальні люди, а й ті, хто в певній культурі вважаються людьми, людиноподібними істотами, від богів до одухотворених речей. Для розуміння одного з основних питань гуманістики «Хто така людина?» істотним є виявлення розуміння особистості в традиційних культурах народів світу, в багатьох з яких особою може вважатися не тільки людина в біологічному сенсі, а й уявна істота або тварина. І тоді виникає запитання: які ж моральні норми і правила можуть діяти щодо такої особи?

У цій статті я ставлю за мету, по-перше, включити білоруську міфологію і анімістичні уявлення в контекст європейської міфології та анімізму, звернути увагу на схожість білоруських «невидимих хазяїнів» з європейськими фольклорними персонажами: ельфами, фейрами Британських островів, давньогрецькими ларами, українськими домовиками. По-друге, зробити класифікацію «невидимих людей» згідно з уявленнями про їх фізичні прояви і зовнішній вигляд, господарську діяльність, соціальні зв'язки. По-третє, ґрунтуючись на розумінні білорусами такого поняття як «невидимі люди», виявити розуміння особистості людини в традиційному світогляді білорусів.

У дослідженнях анімізму в західній антропології основною тематикою є виявлене індивідуальності людини (Personhood concepts) і екологічного мислення, причому вчені намагаються підходити з точки зору носіїв культури, виявляючи їх поняття, зв'язки між ними, без нав'язування носієм культури західних наукових чи релігійних поглядів. Сучасний підхід до дослідження анімізму, початок якому було покладено працями 1960-х років — Альфредом Халовелом (Alfred Irving Hallowsell), який, виходячи з когнітивного підходу до досліджень світогляду запропонував у статті «Онтологія, поведінка та світогляд оджібви» використовувати поняття «особистість» відносно людиноподібних і «інших, ніж людина», міфологічних істот, які можуть з точки зору носіїв культури мати соціальні відносини з людьми; про них створені фольклорні твори, які сприймаються як правда; їх соціальна організація, система спорідненості подібна до тієї, яку мають інформатори; вони мають здатність до метаморфози і можуть мати людиноподібну або твариноподібну форму [20]. Історіографія сучасних підходів в західній антрополо-

гії до дослідження анімізму, анімістичних вірувань і ритуалів, які тепер називаються «нові анімізм» («new animism»), наведені в збірнику «Довідник сучасного анімізму» [21].

Для визначення понять, які слід використовувати в ході дослідження міфології і анімістичних культур, необхідно враховувати не тільки наукову термінологію, яка використовується під час дослідження структурно подібних культур, а й виявити кордон ареалу того культу, в який входять білоруські уявлення і міфи про «невидимих хазяїнів»; виявити, які терміни і підходи використовуються вченими в ході їх досліджень.

Міфи і ритуали, пов'язані з «невидимими людьми», розповсюджені в Європі. Зараз у зв'язку з розширенням масової культури і текстів про паранормальне до нас надійшли легенди про «ельфів», інспіровані літературними англійськими художніми творами. При чому слід зазначити, що, згідно з архівними польовими записами 1930—1970-х років з Шотландії, які можна вільно прослухати в інтернеті з архіву «Вясна традыцый» («Tobar an Dualchais») [28], і опублікованими записами 1970—1980 років з Канади [22], зазвичай в переказах, розмовах використовувався термін «фейрі» («fairy»), а ельф («elf») зустрічається в піснях. Під фейрі («fairy») англійська фольклористка Катаріна Бріггс (Katharine Briggs) розуміла невидимі людиноподібні істоти, які живуть в будинках і на природі, часто такого ж самого виду, як і люди. Фейрі вона аналізує за їхніми діями по відношенню до людей, місцях їх перебування, при цьому враховує традиційні назви духів. З тих фейрі, які допомагають людям, виділяє фейрі-предків і брауні, які є власне англійським явищем і подібні, згідно з описами поведінки — на домовиків. Для виявлення цілей поведінки фейрі Катаріна Бріггс досліджує, яку мораль мають фейрі, і доходить висновку, що люди їх вважали одночасно поганими і хорошими людьми і часто не співвідносили з д'яблом («devil») [17, с. 11, 45—49; 18, с. 53—65, 151—162]. У записках від ірландських переселенців 1960-х років в Канаді зустрічалися зіставлення фейрі з ангелами. Інформатор шотландського походження відрізняв дияволів від «добрих людей». Він говорив, що «вони (добрі люди) живуть на болотах... Моя тітка говорила не говорити про них поганих слів, а називати їх малими людьми або хорошими людьми» [22, с. 20—21].

Для опису духів-господарів західні дослідники не використовують релігійні поняття, такі, наприклад, як «демони», вони є більш притаманними релігійно-християнським теологічним дослідженням народних вірувань. Барбара Рієті (Barbara Rieti) вважає, що можна користуватися поняттями «інший світ» або «надприродний», хоча останній термін незручний, коли робиш опис з точки зору інформатора [22, с. 12]. Катаріна Бріггс використовувала термін фейрі для опису тих персонажів, які не є ангелами, чортами (devils), привидами, вказуючи, що інформатори мають свої терміни, часто метафоричні, такі як «хороші сусіди», «хороший народ», «вони», «чужі» [17, с. XI]. Моє використання терміна «невидимі люди» співвідноситься з прийнятою на заході традицією намагання застосовувати нейтральні терміни і терміни, прийняті інформаторами.

Дискусії про те, чи походять духи місць від померлих людей, мають давню історію. Ще давньоримські автори вказували, що ларі (larēs) — стародавні римські боги місць — можуть походити від померлих людей. Для прояснення питання, чи є ларі садібними богами або духами членів сім'ї, геніусом і домовим вужем, Гаріет Флавія в роботі про «Танцюючі ларі і змії в саду: римська релігія на розі вулиці» пропонує не займатися богословськими суперечками, а розв'язувати це питання через методологію — досліджуючи релігійні практики, місця виконання культу і тексти про ці міфологічні істоти [19, с. 2—3]. Висновки на основі ритуалів добре підходить до дослідження міфології в Східній Європі, де етнограф поки-що може спостерігати автентичне виконання ритуалів, пов'язаних з духами місць, отримати інформацію у виконавця ритуалу про його мету. Так, у виконавців ритуалу можна отримати відомості, чи відрізняє він будинкових вужів, предків від «невидимих людей», за зовнішніми ознаками і за їх стосунками з оточенням, і які ритуали виконуються з метою взаємодії з ними.

Дослідження білоруської міфології, в тому числі уявлень про людиноподібних істот, почалося з XIX століття. Найрезультативніші дослідження духів-господарів наприкінці XIX ст. провів Євдоким Романов в Могилевській губернії, зараз Могилевської і Гомельської областей Білорусі, схід Смоленської області Російської Федерації [14; 15]. Я під час досліджень в тих же або сусідніх селах, де він записував замовляння і перекази про «доброхожих»,

«невидимих людей», записав у 1990—2000-х роках їх аналоги.

Значна кількість оповідань з архіву Гомельського університету про домовиків, лісовиків з Гомельської області включена Валентиною Станіславівною Новак в її книги «Міфологічні уявлення білорусів» [11]. «Слов'янська міфологія (На матеріалах Гомельської області)» [12]. Статті Геннадія Лопатина містять класифікації уявлень про «невидимих людей», і тільки незначна кількість якісно записаних оповідань з тих, які знаходяться в архіві Гомельського обласного музею в м. Ветка. Особливістю є те, що вони два десятиліття досліджувалися в декількох селах Ветковського району [8; 25; 26].

Мої опитування і літературні джерела вказують, що в сільських регіонах Білорусі обширні описи невидимих духів-господарів частіше можна було записати в басейні річки Сож, де ці уявні істоти представляються як люди, але одночасно можуть мати газоподібний вигляд. Українські матеріали показують, що на півдні ареал уявлень про людиноподібних духів-господарів включає Волинь, де, згідно з записами Володимира Галайчука, домовик може бути невидимим, мати вигляд людини, і може з'являтися в газоподібному вигляді [4, с. 355—357].

У білорусів в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. я і інші дослідники зафіксував такі назви для «невидимих людей»: «дабрахожия», «невидимі хазяїн», «хазяїн польовий, лісовий, домовий, водяний, дворовий», «лісовичок», «домовичок», «домовик», «лісовик», «ляшук», «лісовий дідок», «лісовий дід», «лісовий дух», ці ж назви відомі з минулого і поза минулого століть [24, файли Mscislau, Kasucukoviczy; 14, с. 51, 59, 93—94, 141, 256; 2, с. 41, 35, 38, 43, 263, 395, 398, 517; 8; 26].

Вже у назвах бачимо уявлення про сферу дії, про її характер — вони уявляються господарями; про їхній вигляд — це люди, часто діди; про їхню невидимість — вони невидимі і вони духи.

Походження «невидимих людей» уявляються таким:

1. На сході Гомельської області в 1990-ті роки я і місцеві дослідники Гомельського обласного музею в м. Ветка записали міфи і думки, що люди «видимі» і «невидимі» походять від одних батьків (від звичайних людей, від Адама, Єви, Ноя): «Видимих» бать-

ки показали богу (хрестили), «невидимих» не показали (не хрестили), наприклад такі: «Скільки видимих, стільки й невидимих»¹, «Зараз вже немає лісів, а все одно, людей скільки видимих, стільки невидимих. І ось вони рідко кому здадуться. Якщо заснувався світ, один Бог брав собі, другий — собі. І, коли розділили, то той поховав. Саваоф сказав: «Їх ніхто бачити не буде». Вони і зараз є» [25]. Євдоким Романов записав цей міф в Мстиславському повіті в кінці ХІХ ст. як підставу для того, щоб люди ходили «христосуватися» з духами-господарями на Великдень зі словами «Христос воскрес, хазяїн польовий, лісовий, водяний, домовий, польовий! З хазяйкою, з дітьми!» [14, с. 153]. Три билиці з цим сюжетом про появу «невидимих хазяїнів» записав в Смоленщині Володимир Добровольський в кінці ХІХ ст. [5, с. 87—89]. Аналогічне подання про невидимих людей «álfar» було записано в Ісландії в першій половині ХІХ ст. Йоном Арнасоном: «У якийсь момент Бог прийшов до Адама і Єви. Вони показали йому своїх дітей. Він запитав Єву, чи має вона, мати, більше дітей, ніж ті, які вона показала йому. Вона сказала ні. Але насправді вона не встигла доміти деяких дітей і соромилася показати їх Богові, і тому сховала їх. Це знав Бог, кажучи: «Те, що приховане від мене, повинно бути приховане від людей». Ці діти стали людьми невидимими і жити на пагорбах і скелях. Звідти виходять альфари, але люди прийшли від дітей Єви, яких вона показала богам. Людські люди ніколи не можуть бачити альфарів, якщо вони не хочуть» [27]. Подібний міф записала О.В. Белова в 1980 р. в російській Карелії [3, с. 130—131].

2. «Невидимі» люди походять від померлих дітей [26] чи будь-яких померлих людей (с. Бабічи, Чачерський район) [24, файл Чачерск 2005]. Ареал таких уявлень включає історичну Волинь, відповідні записи зробив Володимир Галайчук [4, с. 355—357].

Зовнішній вигляд «невидимих людей» і їхнє життя

Зі слів інформатора випливає, що «невидимий хазяїн» ідентифікується за наступними ознаками:

1. Зовнішній вигляд, який може бути дивний для інформаторів.

¹ Записав автор від М. Кратянок в 1995 р., в. Неглюбка, Ветковський район Гомельської області.

2. Дії незнайомої людини мають чарівний характер.
3. Незнайома людина, чоловікоподібна істота, тварина з'являється опівдні чи опівночі.

4. Незнайома людина, чоловікоподібна істота, тварина з'являється у місці, де зазвичай має господарювати «невидимий хазяїн».

5. Людина чує незвичні звуки у лісі, де щось лякає, ніби пуга, або в хаті.

6. Вихор, буря можуть бути чимось незвичайними, інформатор думає, що вони мають чарівний характер.

7. Можливо, що «невидимого господаря» не можна ідентифікувати, бо деякі природні явища, птахи, звірі можуть бути чи можуть не бути ним, але людина мусить остерігатись [24, файли Mscislau, Kascukoviczy, Чачэрск 2005; 8; 26; 11, с. 187—206, 210—212; 12, с. 211—228, 229—228; 13, с. 153]. Відповідні перекази про домовика подає Володимир Галайчук з Волині [4, с. 358—360]. В запису Євдокима Романова з Сенінського повіту, надрукованого в 1889 р., лісовик стає котом, вовком, щоб покарати багатого завидливого брата [14, с. 91—93].

Інформатори не тільки уявляють, що духи-господарі мають людський вигляд, але й розповідають, що у них є села, господарство, діти, жінка. Є дороги, на яких їх зустрічали, часто, коли вони їхали на конях [8; 26]. У селі Неглюбка Ветковського району в 1995 році мені розповідали, що «невидимі люди» водять хороводи в певному місці «Чортів мошок» (від слова мох, там драглисте місце). Про ці ж хороводи записав Г.І. Лопатин. В одному з записаних ним оповідань розповідається, що на ці хороводи ходила дівчина з села і захворіла: «Ми грали ближче, а їх гульбище далі було. Одна відійшла від нас, вирушила. І стала вона сохнути» [26]. Процесії на конях різних видів фейрі і їхні танці є одним з улюблених сюжетів в фольклорі Ірландії і Британських островів [18, с. 161, 164], статуетки ларів стародавніх римлян зазвичай мають вигляд людини, яка танцює [19, с. 49, 51, 232, 313, зображення 3, 9—12, 15, 23].

У записаній Є. Романовим билиці розповідається, що хлопець закохався і взяв заміж дочку «невидимого хазяїна» — «гуменикову дочку» (від слова «гумно»). І коли вони гуляли на хрестинах в світі «невидимих людей», то виявилось, що там він має таку ж чарівну силу слова, як і духи-господарі в нашому світі. Герой розповіді здивувався вигляду жінки під час по-

логів, в результаті чого вона переламалася, але потім він зміг своєю думкою її зцілити [14, с. 90]. Легенди, де персонажем є дружина-фейрі, відомі у Франції і Нормандії з середньовіччя [18, с. 73—74]. На Британських островах [17, с. 135—137] про мандрівку дівчини в країну фейрі разом з коханцем-фейрі є англійська легенда «Фейри-удавець», одним з мотивів таких уявлень є порушення табу [17, с. 161—165].

Отримання знань і допомоги від «невидимих людей»

Євдоким Романов в XIX ст. записав на півночі сучасного Ветковського району: «Моя мати бачила лісовика, доброхочого. На людину схожий. Капелюшок, бриль біленький, і така свитка біленька, поясок на ньому червоний, постолі чорні. ... Якщо вже розпізнається з людиною, то буде сходитися з ним в лісі, в полі, і розповість: «від тебе: то так роби, а то так!» [14, с. 93].

На Смоленщині Володимир Миколайович Добровольський записав наприкінці XIX ст. билицю про те, як мати прокляла дівчину, і та стала невидимою жити з лісовиком, і як вони з ним ходили по селах і допомагали людям [5, с. 78—81]. У 2006 році в д. Хальч Ветківського району я записав розповідь, що інформаторка отримала знахарські знання біля джерела від «невидимих людей»².

Про те, що є «невидимі люди», які можуть допомогти, засновані ритуали при сівбі, вигоні корів на Юрія, зборі ягід, жнивах, проводах русалки тощо [24, файли Mscislau; Kascukoviczy; 11, с. 187—206, 210—212; 12, с. 211—228, 229—228].

Так, Валентина Станіславівна Новак опублікувала запис зі села Потапівка Буда-Кошелівського району про те, що вигін на пасовище супроводжувався замовляльною формулою: «День добрі тому, хто в цьому хліві. Є в цьому хліві дуб кудлатий — дід бородатий. Святий Єгора по хліві мідною пугою клацає, все злидні з цього сараю виганяє» [9, с. 59]. Аналогічний ритуал я записав у Хіславичському районі Смоленської області. Він полягає в тому, що кладуть хліб, сіль в чисту тканину в хліві, кланяються на чотири боки, і «Всіх просиш. Хазяїна домового, дворового, польового, водяного, лісового, їх хазяїнок і діточок їх» [24, файл Mscislau].

² Записав автор від Поліни Рикової в с. Хальч, Ветковський район Гомельської області, 21.11.2006.

У 1990-ті роки в Шумячському районі Смоленської області записали, що останній кущ жита залишали для духа-господаря: «бороду робили польовому господареві, який доглядав, щоб жито добре росло, зерні були гарні, щоб град не побив» [13, с. 153].

Зокрема, інформатор розповідає про те, як офірують, коли ходять у ліс. — Це часто зустрічається в оповіданнях тих, хто вірить в «лісового хазяїна»: «Покладіть лісовичку хліба. І покладемо хліба трошечки, сала, цибульки. (Що) їла сама, те й поклади» [24, файл Kascukoviczy]. Про те, що можна жати, свідчать смужки зі зламаними стеблинами жита, про які говорять, що це жито жне польовий господар: «Від Івана Купали іде вже зажин — це хазяїн поля, який їздить по полю. Він зажинає з Купали, і в житі видно такі стежечки — це зажин пройхав, зажав. Від Купали можна жниво співати» [10, с. 114], а також аналогічний мій запис у с. Бєлая Дуброва Кастюковіцького району у 1999 році, в якому описано, що польовий господар перший починає жати, причому польовий господар має вигляд дідка в білому одязі, який живе в своєму будинку, і звідти приходить на поле. Зустріч з ним приносить щастя, він показує, де і в якому полі що сіяти: «Він хазяїн і зажинає. І ось так от знаєте, ось як відрізано. Рівненько, рівненько. Про того, хто цей зажинок дожде, тоді та щаслива людина, хто знайде цей зажинок. [А говорили: хто він такий, польовий хазяїн?] Ну по різному, знаєте. Ось говорить хазяїн пройшов, зажиночок зробив. [А вигляд у нього якийсь? Дідок чи що?] Старичок, ні молодий же. Старичок пройшов, хазяїн. Молодий же хазяїн не буде. Дідок вже пройшов, зажиночок зробив. Старичок. [А де він живе?] Він не в житі, а тоді уже якщо, то уже пішов до свого дому. Раніше такі були чутки, що і бачили цього старичка. Кажуть, такий маленький, білі, кажуть, такі штани лляні, сорочка така довга, і підперезаний такою краєчкою. Каже, старичка бачив, старичка бачив, хазяїна польового. [А то щастя його зустріти було?] Да, таке щастя. Хто його зустріне. Так, той буде багато жити і багата раз він зустріне цього старичка. Це такі чутки були, і що ось зустрів, бачиш його, а тоді він зник, його не видно, а розмову він веде. Ну ось передає що. Що там, і жито коли сіяти, коли збирати, який буде урожай. Ну це вже ну ось його ні бачу, а він вже так наказує. Розповідає, так. Ось ця буде так, на цьому полі не сійте жито, сійте на тому» [24, файл Kascukoviczy].

У 1882 році опублікована жнивна пісня з Гомельського повіту, в якій жниці звертаються до польового господаря як до божества:

— *Добрий день господу богу,
Житу ядреному,
Хазяїну польовому!*
— *Здорово, здорово,
жниці молоді,
Серпи золоті!* [7, с. 65—66].

У 1979—1982 роках фольклорист Олесь Лозко записів у Лельчицьким районі ритуал, в якому при першому вигоні корів на пасовище зверталися до «лісового діда», щоб він пас тварин [2, с. 65].

Такий польовий автентичний запис зараз досить рідкісний. Частіше його можна знайти, наприклад, на українських інтернет-сторінках — про лісовика є і запис Миколи Зінчука з Чернігівщини (без зазначення часу і місця запису) «Лісовик доглядає за деревами, лісовими звірами» [23]. У Бєльським повіті Смоленської губернії в кінці XIX ст. С.М. Рачинська записала замовлення, в якому невидимі господарі називаються царями: «Цар дворової! Цариця дворовиця! Твої дітки-царанята! Дарую вас і хлібом і сіллю, милуйте і ви моїх тварин, годуєте їх ярою пшеницею, поїти їх медовою ситою... оберігайте їх від чужого дворового, від чужого польового...» [16, с. 524].

Я та інші дослідники фіксувалися такі заходи, порушення яких при взаємодії з «невидимими господарями» може призвести до хвороби, які повторюють звичаєві норми людського суспільства: підтримувати подвір'я у чистоті, не переходити дорогу, де їздять невидимі, не спати на дорозі, не робити на цій дорозі паскудства, не матюкатись, не зневажати, показувати дорогу, клопотатись про знайдене немовля, вітатись, заходячи до господарства, хати «невидимих господарів» [8; 25; 26; 24, файл Kascukoviczy]. Тетяна Товстик в 2003 р. записала уявлення про необхідність жертвування домовику після побудови нового будинку перед переїздом господарів (с. Букча, Лельчицький район) [1]. Ірина Казакова в Хотімському районі записала показове судження про те, що влада духів-господарів над речами зі свого господарства не зникає тоді, коли частина їхнього господарства потрапляє до господарства людини, наприклад, коли з дерева роблять річ, зв'язок продовжується, і вважається, що господар залишився пов'язаний з цією річчю, живе у ній. Тому зрозуміло, що важко було б знайти межу між домовиком, який

живе у дерев'яній хаті, і лісовиком, який залишився у деревині, у ликові [6, с. 107—108].

У ритуальних відносинах з «невидимими людьми» проявляється професіоналізація. Найчастіше пов'язані з ними замовлення були записані від знахарів, а також інформатори говорили про саме тих людей, які в місцевій культурі окреслюються словом «знає» і були знахарями, з ними успішно контактували. Однією з найбільш розповсюджених ритуальних форм, пов'язаних з домовленістю з духами-господарями, є жертва, яку роблять знахарі: на певному перехресті доріг, або в лісі, в лісовій хащі кладуть хліб, лють воду і кажуть своє прохання замовляннями. Цей ритуал називають «відніс» («аднос»). Найчастіше це прохання про вилікування хворого. Вважається, що «невидимі люди», як і звичайні чарівники, можуть як наслати хворобу, так і вилікувати [24, файл Mscislau; Kascukoviczy; Чачэрск 2005; 25; 26].

У стародавньому Римі храми були як невеликі присадибні, так і великі храми ларів, які будувалися на перехресті доріг. Деякі такі споруди в Італії дійшли аж до ХХ століття. Багато вітварів знаходять під час археологічних розкопок, на них чітко видно зображення жертвоприношень ларам і домовим вужам [19, с. 116, 129, 139, 142, 279, зображення 5—16].

До сих пір в білорусів зустрічаються уявлення про трансцендентних людиноподібних істот, «в тому числі уявлення, що існує не тільки світ «видимих людей», але і «невидимих людей», «невидимих хазяїв» — духів-господарів. У дослідженому регіоні правильніше застосовувати до них поняття «невидимий», так як зазвичай вони не мають в описі інформаторами газоподібного виду, і коли інформатори їх описують, то вони проявляються або звичайними невидимими людьми невидимого світу, або специфічним станом людини після смерті, як русалка, «домовий хазяїн».

Відносно них використовується розширене поняття «людини», в розряд якого включаються істоти, які в уявленнях нічим не відрізняються від людей, крім своєї невидимості або існування «в іншому паралельному світі», і в нашому світі вони проявляються як через звичайний стан людини, так і через газоподібний стан, часто пов'язаний з конвективними проявами цього газоподібного стану. Вони мають розум, але основне, що відрізняє їх від тварин, які також мають розум, це те, що вони займаються господарською діяльністю, як і людина, підтримують

між собою соціальні зв'язки. Згідно з розповідями про ці істоти, люди можуть вступати з ними в різні соціальні, господарські відносини, як уявні, які існують в оповіданнях про відносини з ними, так і діяльні, які мають форму ритуалів.

Білоруські уявлення про «невидимих людей» складають, разом з західноєвропейськими, європейський ареал уявлень і культ «невидимих людей». Особливістю східної частини цього ареалу, до якого входять білоруси, є зафіксована наявність жерців цього культу, які найчастіший проводять медичні ритуали.

Звідси доходимо висновку про існування в традиційному світогляді білорусів такого розуміння особи — це така розумна істота, яка підтримує різні соціальні зв'язки і має невластиві з точки зору природничих наук особливості: може впливати різними надприродними способами на інших і має властивість метаморфози, а саме зміни свого фізичного (невидимість) і біологічного (людина-тварина) станів.

Дослідження присвячене традиційному розумінні білорусами особистості людини. Автор досліджує білоруські міфи та ритуали, оповідання та наводить вислови інформаторів, пов'язані з «невидимими людьми», «невидимими хазяїнами», «хазяїнами домовими, лісовими, польовими, водяними». Білоруські уявлення про «невидимих людей» складають, разом з західноєвропейськими міфами про ельфів і фейрі, європейський ареал уявлень про «невидимих людей». Згідно з розповідями про ці істоти, вони мають людську сутність, підтримують між собою господарською і соціальні зв'язки. Люди можуть вступати з ними в різні соціальні відносини, як уявні, які існують в оповіданнях про відносини з ними, так і діяльні, які мають форму медичних ритуалів. Особливістю східної частини цього ареалу, до якого входять білоруси, є зафіксована наявність жерців цього культу. В традиційному світогляді білорусів особи — це така розумна істота, яка підтримує різні соціальні зв'язки і має невластиві з точки зору природничих наук особливості: може впливати різними надприродними способами на інших і має властивість метаморфози, а саме зміни свого фізичного (невидимість) і біологічного (людина-тварина) станів.

1. Архіў Гомельскай гарадскоў краязнаўчай арганізацыі «Талака». — Аўдыёкасета №5/2003 «Тураўшчына — 2003». Запісала Таццяна Тоўсіцкі.
2. Бандарчык В.К. Замовы / В.К. Бандарчык. — Мінск, 1992. — 600 с.

3. Белова О.В. Библейские сюжеты в восточнославянских народных легендах / О.В. Белова // Восточнославянский Этнолингвистический Сборник. Исследования и Материалы. — Москва, 2001. — С. 118—150.
4. Галайчук В. Традиційні уявлення про домовика на історико-етнографічній Волині / В. Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія: Історична. — Львів, 2013. — Т. 48. — С. 343—382.
5. Добровольский В.Н. Смоленский Этнографический Сборник. — Ч. I. Рассказы и сказки / В.Н. Добровольский. — Санкт-Петербург, 1891. — 738 с.
6. Казакова І.В. Етнічныя традыцыі і духоўная культура / І.В. Казакова. — Мінск, 1995. — 151 с.
7. Ліс А.С. Жніўныя песні / А.С. Ліс, В.І. Ялатаў — Мінск, 1974. — 816 с.
8. Лопатин Г.И. «Людзей жа нявидзімых столькі, сколькі відзімых»: Белорусские мифологические верования в «доброхожих» / Г.И. Лопатин // Живая старина. — 2005. — Т. 3. — С. 34—37.
9. Новак В.С. Мясцовая спецыфіка Юр'еўскіх абрадаў і песень / В.С. Новак // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. — 2002. — Т. 7. — С. 57—66.
10. Новак В.С. Крыніц кармянскіх перазвоны: Абрады і песні ў сучас. запісах / В.С. Новак. — Гомель, 2000. — 208 с.
11. Новак В.С. Міфалагічныя ўяўленні беларусаў / В.С. Новак. — Мінск, 2010. — 524 с.
12. Новак В.С. Славянская міфалогія (на матэрыялах Гомельскай вобласці) / В.С. Новак — Мінск, 2009. — 324 с.
13. Пашина О.А. Ареальное членение Смоленщины с точки зрения жатвенной обрядности / О.А. Пашина // Слово и культура: Памяти Никиты Ильича Толстого : в 2 т. — Т. 2. — Москва, 1998. — С. 148—157.
14. Романов Е.Р. Белорусский сборник. — Вып. IV: Сказки космогонические и культурные / Е.Р. Романов. — Витебск, 1891. — 225 с.
15. Романов Е.Р. Белорусский сборник. — Вып. V: Заговоры, апокрифы, духовные стихи / Е.Р. Романов. — Витебск, 1893. — 464 с.
16. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края : в 3 т. — Т. 2 / П.В. Шейн. — Санкт-Петербург, 1893. — 735 с.
17. Briggs K.M. An encyclopedia of fairies: hobgoblins, brownies, bogies, and other supernatural creatures / K.M. Briggs. — New York, 1978. — 482 s.
18. Briggs K.M. The vanishing people: fairy lore and legends / K.M. Briggs. — New York, 1978. — 218 s.
19. Flower H.I. The dancing lares and the serpent in the garden: religion at the Roman street corner / H.I. Flower. — Princeton ; Oxford, 2017. — 407 s.
20. Hollowell A.I. Ojibwa Ontology, Behavior and World View Chicago / A.I. Hollowell // Contributions to anthropology: selected papers of A. Irving Hollowell. — Chicago, 1976. — S. 357—390.
21. Harvey G. The handbook of contemporary animism / G. Harvey. — Abingdon, Oxon ; New York : Routledge, 2014. — 581 s.
22. Rieti B. Strange terrain: the fairy world in Newfoundland / B. Rieti. — St. John's, 1991. — 273 s.
23. Зінчук М. Лісовик. Демонологічна розповідь Чернігівщини. / М. Зінчук. URL: <http://proridne.org/Українські%20народні%20демонологічні%20розповіді/Лісовик.html> (22.06.2018).
24. Канаплянікаў Д.Г. Etnagraficzny Archiw Kanaplianikau Zmitro URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1n8qPHeRbiryCNuaO--n0IO579ISNDC-r?usp=sharing> (22.06.2018).
25. Лапацін Г.І. Не сама я вас прашу, прося вас месяц, краснае солнышка: вопыт тэксталагічнага каментару да адной замовы. — 2017. URL: <http://vetka-museum.by/publikatsyi-supratso-nika/428-ne-sama-ya-vas-prashu-prosya-vas-mesyats-krasnae-solnyshka-vopyt-tekstalagichnaga-kamentara-da-adnoj-zamovy.html> (29.06.2018).
26. Лопатин Г.И. О народной демонологии белорусско-брянского пограничья: доброхожие, невидимые и др. [перадрук з Palaeoslavica, 2008] URL: <http://vetka-museum.by/publikatsyi-supratso-nika/146-o-narodnoj-demonologii-belorusko-bryanskogo-pogranichya-dobrokhozhie-nevidimye-i-dr.html> (29.06.2018).
27. Jón Árnason. Huldumanna genesis. URL: <http://norroen.info/src/tales/alfa/genesis/is.html> (29.06.2018).
28. Tobar an Dualchais / Kist o Riche URL: <http://www.tobarandualchais.co.uk/en/more> (28.06.2018).

REFERENCES

- Toŭstsiĭ, T. TS. Arkhiŭ Homel'skaŭ haradskoŭ kraŭznaŭchaŭ arhanizatsyi «Talaka». — Aŭdyiŭkaseta No 5/2003 «Turaŭshchyna — 2003» (2003) [in Belarusian].
- Bandarchyk, V.K., Kabashnikau, K.P., Fiadosik, A.S., & Bartashévich, H.A. (1992). *Zamovy*. Minsk: Navuka i tĕkhnikha [in Belarusian].
- Belova, O.V. (2001). Bibleŭskie siŭzhety v vostochnoslaviŭnskikh narodnykh legendakh. In O.V. Belova, A.A. Plotnikova, E.E. Levkievskaiā, & S.M. Tolstaiā (Eds.), *Vostochnoslaviŭnskŭiĕtnolingvisticheskiĕ sbornik. Issledovaniŭ i materialy* (pp. 118—150). Moskva: Indrik [in Russian].
- Halaichuk, V. (2013). Tradytiŭni uŭavlennia pro domovyka na istoryko-etnohrafichnii Volyni. *Visnyk of the Lviv University. Series History*, 48, 343—382 [in Ukrainian].
- Dobrovol'skiĭ, V.N. (1891). *Smolenskŭiĕtnograficheskŭiĕ sbornik*. S.-Peterburg: Tip. E. Evdokimova [in Russian, Belarusian].
- Kazakova, I.V. (1995). *Ėtnichnyiĕ tradytiŭi i dukhoŭnaiĕ kul'tu*. Minsk: Universitĕtskae [in Belarusian].
- Lis, A.S., & IAlataŭ, V.I. (1974). *ZĖniŭnyiĕ pesni*. Minsk: Navuka i tĕkhnikha [in Belarusian].
- Lopatin, G.I. (2005). «Liŭdzeŭ zha niŭvidzimykh stol'ki, skol'ki vidzimykh» Belorusskie mifologicheskie vierovaniĕ v «do-

- brokhozikhk.» *ZHivaiā Starina*, 3, 34–37 [in Russian, Belarusian].
- Novak, V.S. (2000). *Krynits karmiānskikh perazvony: Abra- dy i pesni ū suchas. zapisakh.* Homel': Homel. tsēntr navuk.- tēkhn. i dzelavoī infarm [in Belarusian].
- Novak, V.S. (2002). Mīāstsovaiā spetsyfika Iŭr'eŭskikh abra- daū i pesen'. *Vesnik Mazyrskaha DZiārzhāūnaha Pe- dahahichnaha Universitēta*, 7, 57—66 [in Belarusian].
- Novak, V.S. (2009). *Slaviānskaī mifalohiā (na matēryiālahk Homel'skaī voblastsi).* Minsk: Prava i ēkonomika [in Belarusian].
- Novak, V.S. (2010). *Mifalahichnyiā ūiāūlenni belarusā.* Minsk: Prava i ēkonomika [in Belarusian].
- Pashina, O.A. (1998). Areal'noe chlenenie Smolenshchiny s točki zreniā zhatvennoī obriādnosti. In T.A. Agapkina, A.F. ZHuravlev, & S.M. Tolstaiā (Eds.), *Slovo i kul'tura: Pamiāti Nikity Il'icha Tolstogo* (Vol. 2, pp. 148—157). Moskva: Indrik [in Russian].
- Romanov, E.R. (1891). *Belorusskij sbornik: Vyp. 4. Skaz- ki kosmogoničeskiā i kul'turnyā.* Vitebsk: Tipo-Litografiā G.A. Malkina [in Russian, Belarusian].
- Romanov, E.R. (1893). *Belorusskii sbornik: Vyp. 5: Za- govory, apokrif, dukhovnye stikhi.* Vitebsk: Tip.-lit. G. A. Malkina [in Russian, Belarusian].
- Shein, P.V. (1893). *Materialy dlīā izuchenīā byta i iāzyka russkogo naselenīā Severo-Zapadnogo kraīā* (Vol. 2). Sankt-Peterburg: Tipografiā Imperatorskoī akademii nauk [in Russian, Belarusian].
- Briggs, K. (1978). *An encyclopedia of fairies : hobgoblins, brownies, bogies, and other supernatural creatures.* New York: Pantheon Books [in Belarusian].
- Briggs, K.M. (1978). *The vanishing people : fairy lore and legends.* New York: Pantheon Books.
- Flower, H. I. (2017). *The dancing lares and the serpent in the garden : religion at the Roman street corner.* Princeton ; Oxford: Princeton University.
- Hallowell, A.I. (1976). Ojibwa Ontology, Behavior and World View. In *Contributions to anthropology: selected papers of A. Irving Hallowell* (pp. 357—390). Chicago: University of Chicago Press.
- Harvey, G. (2014). *The handbook of contemporary animism.* Abingdon, Oxon ; New York: Routledge.
- Rieti, B. (1991). *Strange terrain : the fairy world in Newfoundland.* St. John's, Nfld., Canada: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland.
- Zinchuk, M. (2017). Lisovyk. Demonolohichna rozpovid Chemihivshchyny. Retrieved from <http://profidne.org/Українські народні демонологічні розповіді/Лисовик.html> [in Ukrainian].
- Kanapliānikau, D.H. (2018). Etnagraficzny_Archiv_Kanapliānikau_Zmitro. Retrieved from <https://drive.google.com/drive/folders/1n8qPHeRbiryCNuaO--n0IO579l-SNDC-r?usp=sharing> [in Belarusian].
- Lapatsin, H.I. (2017). Ne sama iā vas prashu, prosiā vas mesiāts, krasnae solnyshka: vopyt tēkstalahichnaha kamentara da adnoj zamovy. Retrieved from [http://vetka-museum.by/publikatsyi-supratso-nika/428-ne-sama-ya-vas-prashu-prosya-vas-](http://vetka-museum.by/publikatsyi-supratso-nika/428-ne-sama-ya-vas-prashu-prosya-vas-mesyats-krasnae-solnyshka-vopyt-tekstalachichnaga-kamentara-da-adnoj-zamovy.html)
- mesyats-krasnae-solnyshka-vopyt-tekstalachichnaga-kamentara-da-adnoj-zamovy.html [in Belarusian].
- Lopatin, G.I. (2008). O narodnoī demonologii belorussko-briānskogo pogranich'īā: dobrokhozhie, nevidimye i dr. Retrieved from <http://vetka-museum.by/publikatsyi-supratso-nika/146-o-narodnoj-demonologii-belorussko-bryanskogo-pogranichya-dobrokhozhie-nevidimye-i-dr.html> [in Russian, Belarusian].
- Jón Árnason. (2013). Huldumanna genesis. Retrieved from <http://norroen.info/src/tales/alfa/genesis/is.html> (Original work published 1862) [in Icelandic].
- Tobar an Dualchais / Kist o Riche. (2018). Retrieved from <http://www.tobarandualchais.co.uk/en/more> [in Scots, Gaelic, English].

Dzmitry Kanapliānikau

INCLUSION OF BELARUSIAN MYTHOLOGICAL CHARACTERS IN THE CONCEPT OF PERSON: «INVISIBLE PEOPLES» OR ELVES IN BELARUS

Belarusian traditional Personhood by studies the Belarusian myths and rituals, the stories and thoughts about fairies — «Vanishing People», «invisible peoples» — are researched. Belarusian myths and rituals about «invisible people», both with Western European myths about elves and fairies, create a European area of representations about «invisible people». The feature of the eastern part of this area, which includes the Belarusians, is the presence of rituals and priests of this cult. According to the stories about these beings, they have a human entities, support to each other, as well as with people, economic and social ties. The person, by traditional Belarusians worldview, is social minded entity, and may have supernatural and metamorphosis property.

Keywords: Vanishing People, elf, fairy, Personhood, Person, European mythology, Belarusian mythology, deities of local, European paganism.

Дмитрий Конопляников

ВКЛЮЧЕНИЕ В КОНЦЕПТ ЧЕЛОВЕКА БЕЛОРУСАМИ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ: «НЕВИДИМЫЕ ХОЗЯЕВА» ИЛИ ЭЛЬФЫ БЕЛАРУСИ

Изучены традиционные представления белорусов о личности на основе белорусских мифов, ритуалов, быличек о «невидимых людях», «невидимых хозяевах». Белорусский миф и ритуалы о «невидимых людях» вместе с западноевропейскими мифами об эльфах и феях создают европейский ареал представлений о «невидимых людях». Согласно рассказам об этих существах, они имеют человеческие сущности, поддерживают друг с другом, а также с людьми экономические и социальные связи. Человек, по традиционному белорусскому мировоззрению, является социальной разумной сущностью и может обладать сверхъестественными свойствами и свойствами метаморфозы.

Ключевые слова: невидимые люди, эльфы, феири, личность, европейская мифология, белорусская мифология, духи-хозяева, европейское язычество.